

Centrální portál knihoven – začínáme

Petr ŽABIČKA

Moravská zemská knihovna v Brně

petr.zabicka@mzk.cz

Petra ŽABIČKOVÁ

Moravská zemská knihovna v Brně

petra.zabickova@mzk.cz

Bohdana STOKLASOVÁ

Knihovna Akademie věd ČR

stoklasovabohdana@gmail.com

INFORUM 2015: 21. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích

Praha, 26. - 27. 5. 2015

Abstrakt:

Úvod příspěvku je věnován přípravné fázi projektu Centrální portál knihoven ČR (CPK) od roku 2010 do roku 2015. V letošním roce vstupuje projekt v souladu s původním harmonogramem do pilotní fáze. Na základě rozhodnutí Rady CPK začíná Moravská zemská knihovna v Brně v letošním roce budovat CPK na bázi open source systému VuFind. Příspěvek popisuje aktuální stav projektu i nejbližší cíle vývoje.

Úvod

Hlavním cílem Centrálního portálu českých knihoven (CPK) je „Vytvořit silný centrální portál poskytující kvalitní, pohotové služby, které umožní klientům získat požadovaný dokument v tradiční tištěné nebo digitální formě nebo informaci kdykoli, odkudkoli a kdekoli.“ První úvahy o potřebě centrálního portálu se objevily v roce 2010. V souladu s původním harmonogramem vstupuje v roce 2015 projekt CPK do fáze pilotního provozu. Oproti původním plánům na nákup hotového řešení „na klíč“ byla zvolena varianta vývoje řešení na bázi open source systému VuFind v Moravské zemské knihovně v Brně. Pro správné pochopení důvodů vedoucích k tomuto rozhodnutí je třeba alespoň stručně připomenout hlavní milníky projektu.

2010

V březnu 2010 byla na výjezdním zasedání zasedání Ústřední knihovnické rady a přizvaných expertů zdůrazněna nutnost podpory silných centrálních služeb jako jedné z priorit připravované koncepce. Základní kámen CPK byl tedy položen právě na tomto zasedání.

2011

Probíhala příprava Koncepce rozvoje knihoven ČR na léta 2011-2015, CPK byl v koncepci zakotven jako Cíl 6: Vytvořit jednotné rozhraní systému knihoven s cílem zprostředkování všech nabízených služeb z každé knihovny

2012

V lednu schválila vláda ČR Koncepci rozvoje knihoven ČR na léta 2011-2015 a tím dostal CPK jako jeden z jejích cílů „zelenou“. Na úvodních pracích na projektu se podílela zatím nediferencovaná pracovní skupina zahrnující ředitele a vedoucí knihoven i experty na jednotlivé oblasti. V srpnu byl zprovozněn informační portál CPK www.knihovny.cz, na němž lze nalézt informace o projektu. V září

vznikla první verze Projektového záměru http://www.knihovny.cz/wp-content/uploads/2012/09/KNIHOVNY-CZ_Projektovy-zamer_2012_09_10.pdf a potenciální dodavatelé technologického řešení pro CPK byli osloveni žádostí o informace – Request for Information (RFI) <http://www.knihovny.cz/rfi>

2013

V únoru byly vytvořeny stálé pracovní skupiny (PS) <http://www.knihovny.cz/wp-content/uploads/2014/01/Pracovni-skupiny7.pdf> zaměřené na realizaci jednotlivých dílčích cílů projektu: PS pro centrální portál, PS pro informační zdroje, PS pro sdílení identit a online platby, PS pro MVS a DDS (později byly vytvořeny ještě dočasné pracovní skupiny – v roce 2013 PS skupina pro financování a organizaci a v roce 2014 PS pro přípravu uživatelských scénářů). V únoru byla ustanovena také Rada CPK složená z ředitelů zakládajících knihoven <http://www.knihovny.cz/o-projektu/rada-cpk>

Těmito kroky došlo k profesionalizaci a formálnímu ukotvení projektu. Po ustanovení Rady CPK byly zahájeny práce na Návrhu organizačního a finančního zajištění projektu s ohledem na jeho dlouhodobou udržitelnost.

V červenci byla dokončena druhá verze Projektového záměru http://www.knihovny.cz/wp-content/uploads/2013/07/KNIHOVNY-CZ_Projektovy-zamer_2013_07_26.docx a na ni navazovalo další oslovení potenciálních dodavatelů technologického řešení pro CPK, tentokrát již se žádostí o nabídky – Request for Proposal I (RFP I) <http://www.knihovny.cz/rfp-2>

2014

Od počátku roku 2014 probíhaly pod vedením Moravské zemské knihovny v Brně intenzivní práce v oblasti přípravy knihoven a knihovních systémů na zapojení do CPK (interoperabilita).

V dubnu vznikla třetí verze Projektového záměru v úplné http://www.knihovny.cz/wp-content/uploads/2012/08/KNIHOVNY-CZ_Projektovy-zamer_verze-3_2014_04_28_s-pripominkami-Rady-CPK.docx i zkrácené http://www.knihovny.cz/wp-content/uploads/2012/08/KNIHOVNY-CZ_Projektovy-zamer_verze-3_2014_03_30_mini_Rada-CPK_ML.docx podobě, po zapracování připomínek členů Rady CPK byla na počátku října připravena a zveřejněna čtvrtá (prozatím poslední) verze Projektového záměru v úplné http://www.knihovny.cz/wp-content/uploads/2012/08/KNIHOVNY-CZ_Projektovy-zamer_verze-4.0_2014_10_03_rev.docx i zkrácené http://www.knihovny.cz/wp-content/uploads/2012/08/KNIHOVNY-CZ_Projektovy-zamer_verze-4_2014_10_03_light.docx verzi. Pracovní skupiny také dokončily odborný základ zadávací dokumentace pro výběrové řízení na dodavatele technologického řešení pro CPK, které mělo proběhnout na konci roku 2014 nebo na začátku roku 2015. Zadávací dokumentace nebyla dopracována právníky a jedná se o neveřejný dokument, stručný výtah http://www.knihovny.cz/wp-content/uploads/2014/09/Dodavatele_pozadavky_mini_20140923.docx byl zveřejněn v souvislosti s oslovením dodavatelů o dodatečnou nabídku - Request for Proposal II (RFP II) <http://www.knihovny.cz/rfp-ii>.

V souvislosti s přípravou všech uvedených podkladů pronikal tým expertů do problematiky stále hlouběji, v některých knihovnách již byly některé systémy – potenciální kandidáti na řešení pro CPK - nasazeny a pracovní skupiny měly k dispozici stále více nejen teoretických, ale i praktických zkušeností. Rostoucí praktické zkušenosti spolu s vyhodnocením všech podkladů získaných od dodavatelů přinášely při jednáních pracovních skupin stále větší pochybnosti o tom, zda původně zvolený základní model objednání celého řešení „na klíč“ formou služby je pro účely CPK optimální. Z analýz podkladů dodaných dodavateli potenciálních řešení a z jejich konfrontace s rostoucími praktickými zkušenostmi jednotlivých knihoven s jejich nasazením bylo stále více jasné, že rámec CPK výrazně přesahuje možnosti všech hotových řešení. Ukázalo se, že existuje několik dobrých kandidátů

pro dodání základu neboli jádra systému, ale že specifika „mimo pokrytí“ zůstává hodně a jejich dopracování bude finančně i časově velmi nákladné. S ohledem na disponibilní finanční prostředky se nabízely, a v pracovní skupině pro centrální portál byly permanentně diskutovány, dvě varianty řešení:

1. Zredukovat specifika, o nichž víme, že je nepokryvá žádné nabízené hotové (a tedy do značné míry uzavřené) řešení, na nezbytně nutné minimum
2. Zachovat většinu specifik a zvolit vlastní otevřené řešení na bázi open source.

Mezi zakládajícími knihovnami se nepodařilo dojít ke konsensu v oblasti organizačního a finančního zajištění projektu a organizace výběrového řízení na dodavatele technologického řešení CPK, pochybnosti o tom, zda vypsání výběrového řešení povede k výběru kvalitního a dlouhodobě udržitelného řešení narůstaly.

Listopadové zasedání Rady CPK http://www.knihovny.cz/wp-content/uploads/2012/09/Jednání-Rady_CPK_Praha_20141105_verze-0.4_revMKP_publik.docx lze pokládat v rámci projektu za zlomové a vzešly z něho následující závěry:

1. Výběrové řízení na dodavatele technologického řešení CPK formou služby nebude v roce 2015 realizováno.
2. Je třeba zvolit tempo a věnovat se přepracování základních projektových, přípravě knihoven na zapojení do CPK, přípravě lokálních zdrojů na zapojení do projektu v rovině smluvní i technické.
3. Je třeba usilovat o zapojení dalších knihoven – příprava „přitažlivých“ dokumentů, jednání s řediteli, workshopy atd.
4. Je třeba otestovat možnost realizace CPK cestou vlastního vývoje. Test buď potvrdí, nebo vyloučí možnost realizace projektu touto cestou. Pokud test nepřinese pozitivní výsledek a bude nutný návrat k výběrovému řízení, budeme na ně lépe připraveni.

Vývoj projektu CPK zachycuje názorně následující obrázek.

2015- Rozšíření, realizace doporučení Rady

5.11.2014: Zasedání Rady CPK. Doporučení: odložit výběrové řízení, zvolnit tempo, věnovat se více potřebám uživatelů (scénáře), lokálním zdrojům, interoperabilitě, zapojit více knihoven, v tomto smyslu přepracovat projektové dokumenty, otestovat možnost realizace CPK cestou vlastního vývoje

2014 (do 5.11.): Rozšíření a stabilizace pracovních skupin i Rady CPK, Projektový záměr verze 3 a 4 (úplná i light verze), příprava Požadavků na dodavatele, zúžení (požadavek Rady), uživatelské scénáře (rozšíření?), RFP II, příprava organizačního a finančního zajištění projektu

2013: Vznik pracovních skupin a Rady CPK, detailnější formulace cílů CPK, Projektový záměr verze 2, RFP I, průzkumy potřeb uživatelů a knihoven

2012: Malý tým složený z expertů i ředitelů knihoven. Formulace základních cílů projektu a Projektového záměru verze 1, RFI

Všechny dosud připravené podklady tvoří solidní roadmap projektu neboli zadání pro vývoj v MZK, jemuž je věnována následující část příspěvku.

Náročný úkol pro MZK

Souhlasem s realizací pilotní fáze CPK na sebe vzala MZK nelehký úkol. A zdaleka se nejedná jen o rovinu technické realizace. CPK je totiž prvním nástrojem opravdové integrace zdrojů a služeb českých knihoven a stane se tak prubířským kamenem jejich připravenosti (včetně jejich knihovních systémů) na těsnou spolupráci. Budou nutné úpravy knihovních systémů na straně jejich distributorů a pracovních stereotypů na straně knihoven.

Spolupráce a integrace na celonárodní úrovni u nás již existuje mnoho let v rámci projektů Souborný katalog ČR <http://www.caslin.cz> (SK ČR – 20 let) a Jednotná informační brána <http://info.jib.cz> (JIB – 15 let). V obou případech se ale jedná pouze o částečnou integraci a v porovnání s CPK poměrně volnou spolupráci.

V případě SK ČR již u nás v době zahájení projektu existovalo heterogenní prostředí a tak se sdílenou katalogizací do centrální báze nepodařilo prosadit na celonárodní úrovni. Až po mnoha letech od zahájení projektu si ji reálně vyzkoušely a dodnes provozují pouze NK ČR, MZK a VKOL.

JIB si prostřednictvím Z39.50 „sahá“ do zdrojů jednotlivých knihoven a neintegruje data v jednom indexu, takže nekonzistentnost dat není zásadním problémem.

Dávkové plnění SK ČR i způsob práce JIB nevyžadují zásadní změny na straně knihoven a jejich systémů, takže spolupráce je pro ně pohodlná a podle průzkumů provedených v rámci CPK v roce 2013 <http://www.knihovny.cz/o-projektu/pruzkumy> knihovnám oba zdroje v zásadě vyhovují. Podle stejných průzkumů nejsou ale SK ČR ani JIB pohodlné a atraktivní pro uživatele. Uživatelé dnes vyžadují vyšší kvalitu služeb a tu jim bez vyššího stupně integrace knihovny nejsou schopny nabídnout.

Větší komfort pro uživatele, který nabídne CPK, vyžaduje hodně náročnou práci v zázemí všech zapojených knihoven. Projekt CPK přichází po dvaceti letech od doby, kdy v rámci projektu CASLIN proběhly zásadní změny na straně knihoven a knihovních systémů - především v oblasti katalogizace. Od té doby zde nebyly žádné podobně výrazné tlaky. Proto právě rovina spolupráce včetně vynucených změn představuje pro projekt CPK podstatně větší riziko než možné technické problémy. Bez aktivního zapojení a spolupráce zapojených knihoven a distributorů knihovních systémů MZK sama úspěch projektu CPK nezajistí!

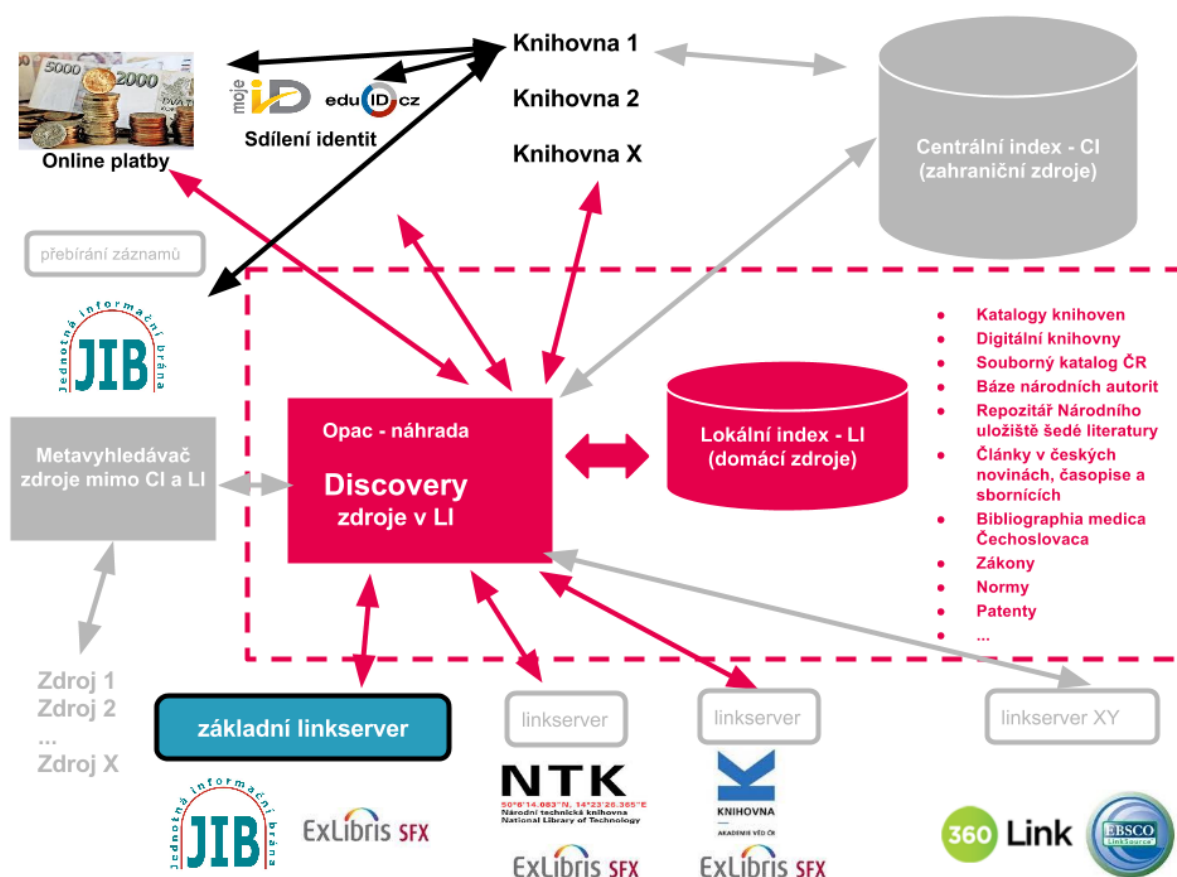
MZK nyní vůči CPK vystupuje ve dvou rolích: jednak jako účastnická knihovna a jednak coby dodavatel celého řešení. Díky zkušenostem z dlouholetého provozování systému VuFind ať už jako hlavního katalogu knihovny (vufind.mzk.cz) nebo jako jádra portálů www.narodnifonoteka.cz, www.cistbrno.cz nebo www.historickefondy.cz byla MZK schopna roli dodavatele IT řešení, resp. systémového integrátora převzít a v krátké době začít na přípravě portálu pracovat.

Díky podpoře z programu VISK8B se knihovně podařilo získat prostředky na posílení vývojového týmu. Museli jsme se přitom mimo nedostatku financí potýkat i s nedostatkem tzv. funkčních míst, která jsou pro každou státní příspěvkovou organizaci limitována, ale i tento problém se podařilo díky vstřícnému přístupu Ministerstva kultury překonat. Jako problematické tak nyní zůstává jen časové omezení projektu dané jednoletým charakterem projektů programu VISK, které vnáší do financování víceletých aktivit značnou nejistotu. Věříme, že se pro příští léta najde takové řešení, které knihovně umožní stabilizovat vývojový tým a mít větší jistotu jeho financování v zimních měsících každého roku.

Vzhledem k tomu, že letošní projekt je časově i finančně limitovaný, není jeho cílem vybudování kompletního portálu v rozsahu předpokládaném v odborné části původního projektového záměru, ale jen jeho pilotní verze, prokazující jeho realizovatelnost zvolenými nástroji a postupy. Funkční bude v každém případě jádro portálu, do kterého budou zapojovány především katalogy a digitální knihovny jednotlivých pilotních knihoven.

Vymezení vůči projektovému záměru CPK

Dle projektového záměru měl jádro CPK tvořit discovery systém napojený na centrální a lokální index doplněný o funkcionalitu umožňující nahradit OPACy zakládajících a později dalších zapojených knihoven a dále pak metavyhledávač pro integraci zdrojů mimo centrální a lokální index. Na jádro měly navazovat další subsystémy, především však napojení na linkovací servery jak aktuálně používané tak budoucí.

Jak zobrazuje grafické schéma (součásti pilotního projektu znázorněny červeně), v tomto projektu navržené řešení a plánované výsledky prací roku 2015 jsou chudší především o centrální index, jehož zakoupení není cílem letošního projektu.

- CPK nebude v roce 2015 nahrazovat Jednotnou informační bránu ani oborové brány (tj. ani funkci metavyhledávače ani přebírání záznamů).
- CPK nebude v roce 2015 umožňovat výraznou parametrizaci a individualizaci portálu pro jednotlivé zapojené knihovny, bude ale koncipován tak, aby bylo možné v budoucnu zprovoznit.

- V rámci budované pilotní verze portálu nebude vytvářeno prostředí pro MVS. Bude realizováno formou odkazu např. do VPK nebo jiných stávajících systémů. Na přetvoření VPK směrem k plné podpoře MVS se připravuje Národní technická knihovna.
- CPK také využije stávající SFX JIB a SFX servery dalších zapojených knihoven. Linkservery jiné než SFX budou v roce 2015 připojeny v závislosti na volných kapacitách.

Způsob realizace portálu

Jak již bylo zmíněno, prezentační vrstvu centrální portál knihoven budeme budovat na bázi open source systému VuFind verze 2.x, který využívá k indexaci záznamů Solr ve verzi 4.

Pro plnění stávajících portálů, provozovaných MZK byl použit modul Record Manager vyvinutý finskými programátory pro projekt Finna, který podporuje sklizení metadat v různých formátech, jejich normalizaci a deduplikaci. Získané zkušenosti nás ale nakonec přivedly k rozhodnutí tuto část systému zcela přepracovat. Je přitom nutné reflektovat i specifika našeho prostředí – ať už jde o chyby v implementaci OAI-PMH rozhraní knihovních systémů nebo zohlednění existence digitálních knihoven, souborného katalogu, báze národních autorit apod. Právě obohacování záznamů a jejich vzájemné propojování (deduplikace) budou klíčovou částí, na které bude do značné míry záviset úspěch portálu.

Hlavní součástí samotného portálu bude lokální index, jehož základem budou především katalogy a digitální knihovny zakládajících knihoven CPK, tj. především většiny centrálních a krajských knihoven. Tyto a další zdroje budou zapojovány postupně tak, jak budou dostupné.

Hlavním výstupem letošního projektu tak bude portál umožňující:

- vyhledávání a prezentaci výsledků jak v anonymním režimu, tak pro přihlášeného uživatele
- přihlášenému uživateli, jehož knihovna bude podporovat protokol NCIP nebo Aleph Restful-API nabídne portál funkce nahrazující lokální OPAC knihoven

Předpokladem zapojení zdroje do CPK bude splnění požadavků a aktivní zájem zapojovaných knihoven. Míra zapojení knihoven bude závislá na míře funkcí, které bude daná knihovna podporovat.

Vzhledem k tomu, že významnou částí portálu bude rozhraní, které bude využívat velké množství knihoven, jejichž lokální knihovními systémy a lokální pracovní postupy jsou různorodé, očekáváme úzkou spolupráci s pracovními skupinami pro CPK (uživatelské scénáře, pracovní postupy knihovníků i čtenářů, podoba, obsah a funkcionalita jednotlivých stránek portálu, zapojené zdroje, vazby na další systémy).

Větší míra parametrizace po stránce jak funkční tak grafické pro jednotlivé zapojené knihovny bude něco, s čím do budoucna počítáme, ale nebylo by ekonomické ji realizovat v roce 2015. Modul umožňující tyto funkce je velmi dobře rozpracován a je funkční v rámci portálu Finna, jeho migraci z verze pro VuFind 1.x do verze pro VuFind 2.x ale plánuje finská národní knihovna až na letošní rok. Funkce, které bude možné převzít, bychom tak museli v roce 2015 programovat dublicitně.

Moravská zemská knihovna v Brně bude řešení projektu zajišťovat vlastními zaměstnanci a vloží do něj i nemalé další prostředky (poskytne zázemí týmu programátorů, technickou infrastrukturu apod.). To ale znamená, že již nezbyvá velká kapacita na vyjednání a smluvní zajištění informačních zdrojů. MZK proto bude v této oblasti spoléhat na spolupráci a koordinaci prací s dalšími knihovnami.

Závěr

Výhodou řešení vlastním vývojem na bázi otevřeného softwaru je mimo jiné jeho dlouhodobá udržitelnost. Na rozdíl od původně připravovaného řešení na principu SAAS (software jako služba) nehrozí u zvoleného řešení ztráta analytické a programátorské práce odvedené knihovnami v rámci budování portálu po vypršení smlouvy s dodavatelem.

Výsledkem prací v roce 2015 by měl být funkční, naplněný a pravidelně aktualizovaný portál, který bude v procesu testování přichystaný pro první uživatele. Tento portál může díky otevřenému zdrojovému kódu i otevřené licenci buď dále rozvíjet Moravská zemská knihovna, nebo v případě potřeby i kterýkoli jiný subjekt. Věříme, že výsledkem tohoto projektu bude systém, který bude knihovnám i uživatelům prospěšný.